

Румяна Стоилова • Кръстина Петкова • Светла Колева

Знанието като ценност, познанието като призвание
Юбилеен сборник в чест на професор Пепка Бояджиева

A handwritten signature in blue ink, consisting of several loops and a long horizontal stroke extending to the right.

София, 2015 г.

СОЦИАЛНОТО ИНЖЕНЕРСТВО – СОЦИОЛОГИЧЕСКИ КЛЮЧ ЗА РАЗБИРАНЕ НА (БЪЛГАРСКИЯ) КОМУНИЗЪМ

МАРТИН КАНУШЕВ

Настоящата статия, следвайки високия методологически образец, възпелен в забележителното изследване на Пепка Бояджиева – *Социалното инженерство: политики за прием във висшите училища през комунистическия режим в България* (Бояджиева 2010), – решава свой собствен научен проблем. Задачата е, като вземем за исторически пример „социалното инженерство чрез висшето образование“, да проведем социологически анализ на социалното инженерство посредством наказателното право, което има за съвкупен резултат изграждането на тоталитарна правна система, като централен и неотменим елемент на българския комунизъм. А фокусът ще бъде върху „демиургичната“, или преобразуващата роля на юридическата нормативност (и научната рационалност) – една политическа технология за социално конструиране на социалистически тип реалност: обществото на „народната демокрация“, родната и нашата форма на съветската „диктатура на пролетарията“¹. В този познавателен контекст приемам социологическото разбиране, че „социалното инженерство е осъществяване на целенасочени политики за радикална промяна на начина на функциониране на обществото и на социалните му структури в съответствие с принципите и ценностите на комунистическата идеология. Утопичното социално инженерство е същностен белег на комунистическия строй. То произтича иманентно от самата същност на комунистическата идеология, която формулира нов обществен идеал. Реализацията на този

¹ „Още програмата на Руската комунистическа партия (болшевики), разработена с участието на В. И. Ленин и приета през 1919 г., поставя задачата „за превръщането на училището от оръдие на класовото господство на буржоазията в оръдие за пълното унищожаване на класовото деление на обществото, в оръдие на комунистическото прераждане на обществото“. Тази постановка е от съществено значение за разбиране на функционирането на образованието в общества, изграждани в съответствие с комунистическата идеология. Тя дефинира по нов начин целите на образованието и го определя като решаващ фактор за преобразуване на обществената система. Така от социализираща институция то се превръща в конструираща обществото институция, в инструмент („оръдие“) за радикална промяна на социалната структура“ (Бояджиева 2010: 18).

идеал предполага съзнателни, последователни и централно планирани действия за трансформация на цялата социална действителност – от отделните обществени сфери и социални структури до начина на живот и ценностите на хората“ (Бояджиева 2010: 33). В конкретното поле на социално действие на наказателното право това означава „революционно преустройство“ с крайна цел тоталитарна реорганизация на българското общество: окончателно сломяване на всяка възможна съпротива на „свалените от власт експлоататорски класи“, и чрез прилагането на една извънредна наказателна власт: цялостно и безвъзвратно фактическо обезвреждане на „враговете на народа“. Окончателният резултат – първият системен и всеобхватен Наказателен закон от 13 февруари 1951 г. – има за задача „запазването на НРБ като социалистическа държава, създадена в резултат на борбите, които българският народ води против фашистката власт и на народното въоръжено въстание на 9 септември 1944 г.“ (Мотиви към законопроекта за НЗ 1951: 1).

И така социалното инженерство по конструиране на социалистическо наказателно право в България се реализира чрез три взаимосвързани мероприятия на народнодемократичната власт като форма на диктатура на пролетарията.

Първо, цялостна отмяна на наказателни закони, създадени и прилагани до 9 септември 1944 г.² „Незабавно ликвидиране на буржоазното експлоататорско право

² Наредбата-закон от 16 октомври 1944 г., обнародвана в Държавен вестник, брой 227, отменя: 1. Закон за защита на държавата; 2. Закон за запазване на моралната и материалната сила на войската; 3. Наредба-закон за разтуряне партийно-политическите организации; 4. Наредба-закон за ликвидиране имуществата на разтурените партийно-политически организации; 5. Наредба-закон за отнемане в полза на държавата имопите на нелегалните организации; 6. Наредба-закон за печата; 7. Наредба-закон за временен надзор върху печата; 8. Закон за гарантиране свободата на събранията; 9. Закон за допълнение на Закона за ограничение на престъпленията против личната и обществена безопасност; 10. Закон за защита на нацията и всички закони във връзка с еврейския въпрос. Законът от 22 март 1948 г., обнародван в Държавен вестник, брой 50, отменя: 1. Закон за гражданската мобилизация. Законът от 25 март 1948 г., обнародван в Държавен вестник, брой 69, отменя: 1. Закон за държавния надзор върху дружествата и сдруженията; 2. Закон за ограничение на престъпленията против личната и обществена безопасност. Законът от 7 април 1948 г., обнародван в Държавен вестник, брой 80, отменя: 1. Закон за защита на народната власт; 2. Наредба-закон за защита безопасността на държавата; 3. Закон за изстребление на разбойниците; 4. Закон за осигуряване на реда в новоосвободените земи; 5. Закон за користните престъпления по служба; 6. Закон за наказанията, които се налагат за престъпления, предвидени в чл. 155 от Търновската конституция; 7. Закон за допълнение на Наказателния закон от 25 февруари 1909 г.; 8. Закон за престъпните деяния против вътрешния ред, личната и имотна безопасност в чужди държави; 9. Закон за ограничение на кражбите, убийствата, тежките телесни повреди и палежите; 10. Закон за съдене и наказание на виновниците за народната катастрофа;

чрез обезсилване на наказателните разпоредби, намиращи се в явно несъответствие с започналото революционно преустройство, и преди всичко десетките странични, изключителни закони, които служеха на монархо-фашистката диктатура и нейните терористични цели. Социалистическото преустройство в нашата страна бе свързано по необходимост с разбиване на държавния апарат на буржоазната диктатура и с ликвидиране на буржоазното експлоататорско право“ (Ненов 1956: 23).

Второ, направени са ключови изменения в запазената част от буржоазното наказателно законодателство³. На практика за един много кратък период някои от действащите норми са използвани, но те, както твърдят комунистическите юристи, са санкционирани от народнодемократичната власт, като в тях е вложено ново обществено съдържание и нова класова насоченост. „Поради особеностите в развитието на нашата народна демокрация в процеса на създаване на новото право се наложи за известен непродължителен период да бъдат използвани стари по форма наказателни норми, като в тях бяха вложени социалистически принципи, еднотипни по същината и основните начала със съветската законодателна система. Но и тези норми в различни периоди бяха отменени и заменени с нови, създадени от пролетарската диктатура актове“ (пак там: 24). „Наред с наказателните закони, издавани от народнодемократичната власт, в страната бе продължено за известно време и с дълбоко изменена класова насоченост използването и на значителен брой закони отпреди 9 септември 1944 г. и на първо място на общия Наказателен закон от 1896 г. Завареното наказателно право остана в сила за известно време само доколкото не беше в противоречие с установения в страната икономически и обществено-политически ред и можеше да се използва за провеждане на тогавашните задачи на народнодемократичната държава. Не става дума обаче за наказателноправен дуализъм в нашата страна, защото единството на нормите не се определя от техния общ произход, а от волята на класата, която стои зад тези норми“ (Райчев 1959: 241).

11. Тълкувателен закон към Закона за съдене и наказание на виновниците за народната катастрофа; 12. Закон за преследване на незаконно забогателите чиновници; 13. Закон за отнемане в полза на държавата на незаконно придобитите имоти; 14. Закон за съдене на министрите.

³ През периода от 9 септември 1944 г. до 20 ноември 1951 г., когато е приет окончателният законодателен акт – Закон за отменяване на всички закони, издадени до 9 септември 1944 г., – Наказателният закон от 1896 г. е изменен и допълван единадесет пъти, а Законът за наказателното съдопроизводство от 1897 г. – девет пъти. До влизането в сила на първия социалистически Закон за устройството на народните съдилища на 26 март 1948 г. действащата до този момент Наредба-закон за устройството на съдилищата от 1934 г. е променяна седем пъти. Заедно с това са приети и две Наредби-закони за ускоряване работата на съдилищата от 25 юли 1945 г. и от 17 октомври 1945 г., както и Закон за закриване на апелативните съдилища от 21 ноември 1947 г.

Трето, форсирано социално инженерство по създаване и прилагане на ново наказателно законодателство. „В процеса на революционно преустройство се роди необходимостта от създаването на социалистически норми за ефикасна защита на новите обществени отношения, които да очертаят новите по характер и съдържание престъпни деяния. Народнодемократичното наказателно право е средство за защита на социалистическото общество и за цялостно провеждане на политиката на българската комунистическа партия“ (Ненов 1954: 25). „То представлява нов, висш тип законодателство; неговите понятия за престъпление и наказание, както и специалните състави, по своята класова природа са коренно различни от едноименните институти на буржоазното право, както и на всяко право на всяка експлоататорска държава. То е щит против престъпните посегателства на класовия враг върху интересите на трудещите се и върху установения от тях обществен строй за осигуряване тържеството на комунизма“ (Райчев 1959: 243).

Социалното инженерство по всеобхватната трансформация на българското законодателство намира своята завършена юридическа форма в Наказателния кодекс от 10 февруари 1956 г. Това е общата генеалогия на няколко основни акта, които като съвкупен резултат конструират наказателния порядък на „преходното“ общество на народната демокрация⁴. На първо място е *Наредбата-закон за защита на народната власт*, приета на 17 март 1945 г. „Изграждането и укрепването на народнодемократичната държава е най-важната задача в историческия процес на нашата социалистическа революция. Тя представлява главното оръдие за цялостно опазване на революционните придобивки на трудещите се и за построяването на комунистическо общество“ (Ненов 1956: 28). Според единното мнение на комунистическите юристи тази наредба-закон е насочена към ефикасна защита на социалистическата държава от престъпни посегателства, които са няколко групи.

На първо място са непосредствените посегателства на класовия враг срещу народнодемократичната власт, срещу изгражданата политическа организация като форма на пролетарска диктатура. Именно поради това са предвидени смъртни и доживотни наказания за: образуване, ръководене и членуване в организация, коя-

⁴ Най-напред *Наредбата-закон за защита на народната власт* от 17 март 1945 г., *Наредбата-закон за снабдяването и цените* от 13 септември 1945 г. и *Законът за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти* от 5 април 1946 г., след това законите за изменение на *Наказателния закон* от 24 август 1946 г. и от 7 април 1948 г., и накрая *Законът за защита на държавната и кооперативната собственост* от 16 ноември 1950 г., първият социалистически *Наказателен закон* от 13 февруари 1951 г., неговото важно допълнение от 13 февруари 1953 г. и, разбира се, *Наказателният кодекс* от 10 февруари 1956 г.

то си поставя за цел събарянето, подравянето или отслабването на установената власт; извършване със същата цел на опит за преврат, бунт, метеж, терористични актове или общоопасни престъпления; участие в група, съставена за извършване на някое от тези престъпления; прояви на противодържавна агитация и пропаганда; деяния, насочени против бойната способност и дух на българската войска. На второ място се намират редица деяния против икономическите основи на народнодемократичната власт: социалистическата собственост и стопанската дейност, съобразени с вътрешната политика на БКП. Тук именно като контрареволуционни престъпления са кодифицирани: диверсионни действия, свързани с класови посегателства върху обществени ресурси, сгради и съоръжения, унищожаване и разграбване на хранителни запаси; действия на саботаж на частни собственици и държавни служители; включени са и елементи на вредителство. На трето място са предвидени строги наказания за помагачество, укривателство и недоносителство във връзка с извършването на всички посочени престъпления. Накрая са налице и няколко състава, които не представляват противодържавни престъпления, но съществено засягат укрепването на народнодемократична власт: вредносно превишаване със служебни правомощия и посегателства против живота и здравето на военни и милиционери. Според категоричното мнение на комунистическите юристи *Наредбата-закон за защита на народната власт* е изключителна проява на функцията на народнодемократичната държава да преодолее съпротивата на свалените от власт експлоататорски класи. Нейната роля е да защити завоеванията на трудещите се, да смаже съпротивата на враговете на революцията и опитите за реставрация на капиталистическото господство и да съдейства за укрепване на икономическата основа на социалистическото общество. Въпреки че е създадена като инструмент за унищожаване на народните врагове, които действат в организации с фашистка идеология, в началото тя се е оказала безсилна срещу реакционните елементи, които „прикрити под отечественофронтowska мантия минират отвътре мероприятията на народнодемократичната власт“.

Вторият изключително важен акт е *Наредбата-закон за снабдяването и цените*, приета на 13 септември 1945 г. и „въведена в действие като крайно необходимо законово средство за пресичане на пътя на черната борса и спекулата, за да се спасят трудещите се от ограбване, и представлява израз на волята на народната власт да бъдат обуздани спекулантите и чернорборсаджките“ (Ненов 1954: 31). С нея са създадени първите норми, насочени срещу нарушаването на социалистическата стопанска политика, но тя е и един от елементите за бъдещия решителен удар срещу икономическите основи на капитализма. Наказателната защита на социалистическата стопанска система има

два елемента: първо, да обуздае капиталистическите елементи и да сломи тяхната съпротива срещу стопанската политика на народнодемократичната власт; второ, да води постоянна и непримирима борба срещу проявите на нарушаване на социалистическите изисквания за правилано управление на стопанската дейност. Тук са квалифицирани следните престъпления: саботиране на стопанските мероприятия на народната власт; затрудняване на държавния контрол върху стопанската дейност посредством недаване на необходимите сведения; недеклариране на стоки и нередовно водене на търговските книги; нарушаване на държавното планово ръководство чрез неизпълнение на възложените наряди и отклонение на стоки от режима на разпределение; нарушения на ценовия режим или на режима на търговията.

На трето място по значение се намира *Законът за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти*, приет на 5 април 1946 г. С него всички движими и недвижими имоти, пари, акции и ценни книжа, придобити чрез спекула или по незаконен начин след 1 януари 1935 г., се конфискуват в полза на държавата. В случай че незаконно придобитите имоти не са налице поради продажба, прехвърляне или консумиране, то се конфискуват други равностойни имоти от наличното състояние, като разликите се уреждат в пари. Всяко увеличение на имотното състояние на юридически и физически лица, за което те не могат да докажат, че се оправдава от нормалните им доходи при добросъвестно упражняване на занятие или използване на притежавани имоти и капитали, а за длъжностните лица – от законните им доходи, се счита придобито чрез спекула или по незаконен начин. За недействителни спрямо държавата се считат всички безвъзмездни сделки, ако са сключени от заподозряното лице през времето от 17 септември 1944 г. до една година след влизането на закона в сила. Придобитите чрез спекула или по незаконен начин имоти се конфискуват и от наследниците на лицето и от трети лица. До доказване на противното се считат за придобити по безвъзмезден начин, прехвърлени върху съпруга, възходящи и низходящи роднини, братя, сестри или низходящи от тях, сватове до трета степен и близки приятели; третите лица, които са получили имотите по безвъзмезден начин, ако са знаели или по обстоятелствата са могли да предполагат, че те са придобити чрез спекула или по незаконен начин. До доказване на противното за собственост на заподозрянния се считат имотите, които неговата съпруга и малолетни деца са придобили на свое име от трети лица след 1 септември 1939 г.⁵

⁵ Със Закона за изменение и допълнение на Закона за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти от 3 октомври 1946 г., обнародван в Държавен вестник, брой 226, е

На четвърто място е *Законът за изменение и допълнение на Наказателния закон* от 24 август 1946 г. С него в буржоазния наказателен закон от 1896 г. са кодифицирани два нови престъпни състава. Първият от тях предвижда почти максимално наказание за кражба на вещи, които са държавна, обществена или кооперативна собственост: строг тъмничен затвор от една до петнадесет години. Същата тежка санкция се налага и за повреждане, унищожаване и разпиляване на обществено имущество в резултат на неполагане на достатъчно грижи от лицата, на които е поверено неговото управление, стопанисване или запазване. Въпросната норма е включена в *Наказателния кодекс* от 1956 г. като едно от най-важните „икономически“ престъпления: „безстопанственост, защото подчертава особеното значение на обществената собственост за народнодемократичната власт и предвижда наказателна отговорност за нейното накърняване чрез неправилни управленски действия“ (Ненов 1956: 33).

На пето място по ред, но от изключително значение е *Законът за изменение и допълнение на Наказателния закон* и на други закони, приет на 7 април 1948 г. С него социалистическите норми на Наредбата-закон за защита на народната власт цялостно и механично са пренесени в буржоазния наказателен закон от 1896 г., а първата му глава е отменена: това са състави, които са свързани с премахнатия на 15 септември 1946 г. монархически институт, които съдържат един корпус от престъпления за насилствени действия против държавния глава и членове на неговото семейство. На тяхно място под названието „Измяна“ са включени всички състави, които квалифицират непосредствените посегателства на класовия враг спрямо политическите основи на народнодемократичната власт: най-напред се намират престъпленията образуване и членуване в противодържавна организация и посягане на държавната власт. Създаден е и състав за опит за преврат и извършване на бунт, метеж или терористични актове от лице, независимо от това дали членува в организация или група. Опитът се санкционира със същата наказателна строгост, както и довършеното престъпление: ръководителите и организаторите със смърт, а членовете – със смърт или със строг тъмничен затвор. На второ място е съставът, който предвижда смърт или доживотен затвор за извършване на диверсионни актове: влизане или участие

добавен нов член, който гласи: „Собственик или негов представител, който, с цел да затрудни или осуети приложението на настоящия закон, по какъвто и да е начин разстройва стопанството си или това, за което се грижи, или отчуждава, укрива, разпилява или обременява с тежести имуществото на същото стопанство, се наказва със строг тъмничен затвор до десет години и глоба до 1 000 000 лв.“

във въоръжена група; проповядване на изменнически престъпления, разпространение на фашистка литература или неподчинение на народната милиция; престъпни деяния с цел намаляване на боевата способност на българската войска; разпространение на неверни слухове, засягащи войската, властта, общественото спокойствие и отношенията с приятелска държава. На трето място се намира съставът, който квалифицира подпомагането, укриването и улесняването на всички престъпления, които представляват измяна и които се наказват със строг тъмничен затвор. Предвиден е доживотен затвор или смърт за убийство или телесна повреда на длъжностно лице, военнотружаш или милиционер при изпълнението на служебните им длъжности. Квалифицирани са случаите на саботаж, който се наказва със строг тъмничен затвор, а при отегчаващи обстоятелства – със смърт или с доживотен затвор. Накрая се нареждат съставите за печатане на нелегални произведения и за вредоносно превишаване със служебни правомощия, а също и ключовата разпоредба, която предвижда лишаване от граждански права, конфискация на средствата на престъплението и на имуществото на осъдените за измяна. Съдът може да наложи като допълнително наказание глоба до 500 000 лв.

На шесто място е *Законът за защита на държавната и кооперативната социалистическа собственост*, приет на 16 ноември 1950 г., и „предизвикан от нуждата за всестранна и ефикасна защита на социалистическата собственост, основа на народнодемократичния строй на НРБ и опора на държавата в развитието на народното стопанство към социализъм. Основното задължение на всеки гражданин е да съдейства за нейното укрепване и разрастване“ (ЗЗДКСС 1950: 1). Този закон създава система от правни норми, покриваща престъпленията срещу социалистическата собственост: кражба, грабеж, обсебване, длъжностно присвояване; повреда, унищожение и палеж на обществени вещи; унищожаване и разпиляване на държавно и кооперативно имущество; недоносителство относно всички тези престъпления. Наказанията са рязко увеличени, когато с дадено деяние са причинени значителни вреди; когато извършителят е длъжностно лице; и когато кражбата е извършена от организирана група. Заедно с главното наказание съдът може да конфискува и част или цялото имущество на виновния. Тук все още не са квалифицирани състави за накърняване на социалистическата собственост чрез измама, изнудване и вещно укривателство, създадени след една година.

На седмо място се намира *Наказателният закон*, приет на 13 февруари 1951 г., който за първи път обединява в системен и всеобхватен корпус наказателните норми на социалистическото право. Според неговите автори „той действително е нов закон, защото е изграден върху социалистически принципи. Той е нов и по

съдържание, и по форма, и по систематика, и по строеж на правните норми. Най-важното е, че законът почива върху социалистически схващания за двете основни понятия – престъплението и наказанието. Нови, породени от новите исторически условия, са и специалните състави. Наказателният закон има за задача запазването на НРБ като социалистическа държава, създадена в резултат на борбите, които българският народ води против фашистката власт, и на победата на народното въоръжено въстание на 9 септември 1944 г.“ (НЗ 1951: 1). И следователно няма как престъпленията против Народната република (измяна, предателство, шпионство, вредителство, диверсия и саботаж) да не са най-тежките посегателства на класовия враг срещу народнодемократичната власт и за тях да не са предвидени възможно най-тежките наказания: смъртна присъда или доживотен затвор.

На осмо място трябва да бъде посочен *Законът за изменение и допълнение на Наказателния закон*, приет на 13 февруари 1953 г. С него е направена една много важна промяна: създаден е нов чл. 91а, който има обратна сила по отношение на определени „престъпни деяния“, извършени преди 9 септември 1944 г. Въпросният състав е насочен против сътрудници на монархо-фашистката власт, които под маската на прикрити привърженици на антифашисткото движение са извършвали предателства. Наказанието е изключително сурово: лишаване от свобода до десет години, а при разкриване и на антифашисти – от 5 до 15 години. При положение, че е последвала смърт на деец на антифашисткото движение, наказанието, естествено, е смъртна присъда. По отношение на тези престъпления давност не се прилага. С въпросните допълнения са направени още две важни изменения: първо, рязко е увеличено наказанието за подготовка за извършване на престъпления против Народната република. Ако до този момент е предвидено лишаване от свобода до 3 години, то вече е до 15 години и глоба до 20 000 лв. Второто изменение е от изключително значение – отменени са чл. 275 и 276, според които отказът от завръщане в страната на граждани, които по редовен път са били допуснати да излязат извън нея, представлява престъпление против обществения ред. На тяхно място са създадени чл. 72а и 72б, квалифициращи деянията „бягство зад граница“ и „невръщане в страната“, които – обърнете внимание! – са поставени сред престъпления „измяна“ на Народната република. И, разбира се, наказанията за тях са с принципно различна тежест: по чл. 275 – лишаване от свобода от три до десет години, а по чл. 276 – до пет години, докато по чл. 72а и 72б – не по-малко от 15 години. С Указ на Президиума на Народното събрание, издаден на 10 ноември 1953 г., чл. 72а и 72б са отменени, а чл. 275 и 276 са възстановени в старите им редакции от 13 февруари 1951 г.

И така, достигаме до първия социалистически *Наказателен кодекс*, приет на 10 февруари 1956 г., в който е налице строга и „завършена“ класификация на престъпленията и наказанията. Основен критерий при конструиране на системата на престъпленията е степента на значимост на социалистическите обществени отношения, които дадено противозаконно деяние застрашава или уврежда; тя е изградена чрез групиране по прилика и различие според материалното съдържание на обекта на посегателство. За изграждането на тази класификация са използвани и три допълнителни критерия: качеството на субекта на престъпление, опасността, която деянието създава за определени обществени отношения, и специфичният метод на тяхното увреждане. Според принципите на комунистическото право въпросната система на престъпленията има за фундамент кои и какви обществени отношения се защитават от съответните законови състави, като най-важните групи са онези, които произтичат от особеностите на конкретната политическа ситуация. Въз основа на тези „юридически“ аргументи *Наказателният кодекс* не може да не постави на първо място контрареволуционните престъпления против Народната република – общественоопасните деяния, които засягат държавно-политическата организация: диктатурата на пролетарията и следователно политическата власт на работническата класа в съюз със всички трудещи се⁶. Втората по важност група са деянията, насочени против икономическите основи на социалистическата държава: престъпленията против обществената собственост и против народното стопанство. При тях обект на защита е икономическата основа на бъдещото комунистическо общество и поради това тя е поставена под особена закрила: патриотичен дълг и морално задължение на всички граждани на НРБ е да я опазват. Разбира се, изключително важни за буржоазното право противозаконни деяния, като престъпленията против личността, изборителното право и личната собственост, тук, макар и формално да присъстват, са от малозначителен характер.

Заключение: каква наказателна политика ще конструира комунистическото инженерство през преходния период от капитализъм към социализъм, наречен „диктатура на пролетарията“ или „народнодемократична власт“, с цел радикална

⁶ Няма как и да бъде по друг начин, защото именно „народнодемократичната държава представлява главното оръдие за построяване на социализма, за сломяване на съпротивата на повалените експлоататорски класи и за опазване на страната от посегателствата на империалистическите сили. Престъпленията против Народната република са все деяния, насочени срещу политическите основи на социалистическата държава, с които се цели връщането на власт на съборената капиталистическа класа. Тяхното извършване става винаги с контрареволуционна цел и поради това истинското им име е контрареволуционни престъпления“ (Ненов 1956: 34).

промяна на начина на функциониране на българското общество? Именно Владимир Ленин е онзи, който в навечерието на съветската революция от октомври 1917 г. в Русия формулира стратегическите задачи на бъдещата социалистическа държава. Първо, пролетарската революция трябва да унищожи напълно, да разруши из основи буржоазния съдебен апарат и да създаде принципно нови наказателни органи. Второ, победилата работническа класа не може да задържи властта и да построи новия комунистически строй без решителна борба, включително и със средствата на наказателното право, против всяка съпротива на експлоататорските класи. Трето, още в първите дни на революцията наказателното правосъдие трябва да бъде оръдие и за възпитание на хората в духа на социализма – основна гаранция за „истински“ успехи на бъдещото комунистическо общество. На този исторически фон става очевидна амбивалентната социална роля на наказанието. На първо място е налице една унищожаваша, потискаща и негативна власт-репресия, която се състои в тотално обезвреждане на „враговете на народа“. Работническата класа не може да задържи властта и да построи комунистическия строй без решителна борба на живот и смърт, като използва и средствата на държавната принуда, против всеки опит на експлоататорските класи да възстановят своето обществено влияние. Но успоредно с нея можем да открием и една власт-управление, която се стреми да произвежда позитивни ефекти, защото има за ключова задача превъзпитанието, изправителното въздействие върху „неустойчивите“ членове на обществото, а политическата стратегия е тяхното цялостно трансформиране и изграждането на новия човек. Ролята на наказанието се състои в решаването на двудейна задача: да съчетава принудата с убеждението, репресията с възпитанието, „да обезоръжава и обуздава народните врагове и да възпитава неустойчивите елементи от средите на трудещите се“ (Люттов 1960а: 43). Наказанието е властови инструмент за физическо унищожаване на класовия враг с крайна цел безпрепятственото изграждане на комунизма и педагогически метод за преодоляване на „омразното“ наследство на капитализма.

И така се оказва, че на първо място през преходния период наказанието трябва да почива върху принципа на революционната целесъобразност: то има класова природа и представлява мощно оръжие в ръцете на работническата класа за опазване на държавния ред. Престъпните посегателства на вражеските елементи срещу народнодемократичната власт са пряк израз на класовата борба и срещу тях са необходими извънредни мерки. Победата на пролетарската революция изисква съпротивата и контранастъплението на реакционните класи да бъдат безпощадно смазани. Но, на второ място, наказанието има и една друга, не по-малко съществе-

на роля. То е „напълно годно средство“ не само за репресия и унищожаване, но и за конструиране на цяла една позитивност – то трябва да подпомага прогресивното развитие на социалистическото общество. Налице е първо принцип на умереност и пестеливост на репресията, на един достатъчен минимум, без който целите за защита на обществото и за изкореняване на престъпленията не биха могли да бъдат постигнати. Да, враговете на народа трябва да бъдат физически ликвидирани, и то колкото се може по-бързо и безпроблемно, но за всички останали е необходима коригираща технология. Налице е втори принцип на практическата необходимост: предупредителното значение на наказанието се определя не от неговата формална строгост или извънредна жестокост, а от неговата социална неизбежност. Оттук и трети принцип: не конструирането на всеобща наказателна „мекота“, на общо ограничаване на репресията, а прилагането на диференциран и индивидуализиран подход; следователно не използването на еднотипни наказания, а на разнообразие от изправителни мерки. Накратко, три политически принципа, които ръководят социалистическата наказателна икономика.

Подобно двуполосно противопоставяне на легалната репресия можем да разчетем и в *Наказателния кодекс* от 1956 г.: „Наказанието се налага с цел: 1) да се обезвредят враговете на народа; 2) да се отнеме възможността на дееца да върши други престъпления; 3) да се поправи и превъзпита той към спазване правилата на социалистическото общежитие; и 4) да се въздейства възпитателно върху другите членове на обществото“ (НК 1956: 3). Отново виждаме тази двойна роля: от една страна, наказанието е властови инструмент за унищожаване на класовия враг с цел безпрепятственото изграждане на комунизма, от друга – педагогически метод за преодоляване на наследството от капитализма в съзнанието на работническата класа. То трябва да допренесе за социалистическото възпитание на трудещите се, които са „заразени от болестите на дребнобуржозното разложение“; да служи като позитивно средство за пълното ликвидиране на „преживелиците“ на капитализма в тяхното съзнание, защото именно те водят до нарушения на новия морал. Във всеки кодекс принципът на съчетанието на принудата и възпитанието, а също и предупреждението на морално неустойчивите елементи чрез заплахата със санкция е основа на нормата за целите на социалистическото наказание.

Спрямо буржоазната юридическа традиция през периода 1944–1956 г. социалистическото право създава две нови наказания: поправителен труд без лишаване от свобода и обществено порицание. Несъмнено и двете „иновации“ са насочени не към репресивната цел на наказанието, а към неговата позитивна задача: поправяне и превъзпитание на осъдените. *Наказателният закон* от 1896 г. предвижда:

главни наказания – смъртно наказание, доживотен или временен строг тъмничен затвор, тъмничен затвор, запиране и глоба; и допълнителни наказания – лишаване от права, конфискация на предмети и обнародване на присъдата. *Наказателният кодекс* от 1956 г. посочва, че наказанията са: лишаване от свобода, поправителен труд, конфискация на имуществото, глоба, лишаване от права и обществено порицание. Тяхната сравнителна тежест се определя по низходящ ред, като три дни поправителен труд се равнява на един ден лишаване от свобода. За най-тежките престъпления, които заплашват основите на Народната република, като временна и изключителна мярка се предвижда смъртно наказание, което се изпълнява чрез разстрел. Следователно в центъра на наказателната икономия на социалистическото общество стоят не само смъртното наказание и лишаването от свобода (да, те са необходими и задължителни най-вече спрямо враговете на народа и криминалните престъпници), но и поправителният труд, който е генерализиран инструмент за изправителна намеса. Той може да продължи от един ден до една година; изтърпява се без лишаване от свобода в мястото, където осъденият работи; от възнаграждението му се удържа до една четвърт в полза на държавата и времето не се зачита за трудов стаж. Но поправителният труд е не само самостоятелно или алтернативно наказание, а и най-важното средство за превъзпитание на лишениите от свобода; той е модулатор на изправителното затваряне, което не трябва да бъде чисто и просто едно изолиране от обществото. Именно това твърди *Наказателният кодекс* от 1956 г., според който „лишаването от свобода може да бъде от един ден до двадесет години. Изтърпяването на това наказание се съпровожда с подходяща работа, която се зачита за намаляване на срока, като два работни дни се считат за три дни лишаване от свобода“ (НК 1956: 11). Колкото до позитивната роля на наказанието „обществено порицание“, то тя е свързана с огромното въздействие на социалистическото мнение върху поведението на осъдения и се състои в обявяване на присъдата пред съответния трудов колектив. А публичният съд е необходим не толкова заради налагането на строго наказание, колкото заради всеобщото разгласяване и разсейване на масовото убеждение в ненаказуемостта на виновните. Или както заявява Георги Димитров: „Задължително е всеки виновен да получи не само наказание, но това трябва да го знае целият град, цялото село. Тази санкция трябва да се публикува в нашия печат, за да я знаят всички – и приятели, и врагове – и да служи за назидание на всички“ (*Георги Димитров и наказателната политика на държавата* 1983: 33).

В центъра на наказателната икономия на социалистическото общество се намира трудово-изправителното въздействие върху неговите неустойчиви членове. Никак не

е случаен фактът, че сред комунистическите юристи е налице консенсус, че именно то „коренно отличава нашата система на възпитателно въздействие при осъществяване на наказанието от режима на буржоазните пенитенциарни системи“ (Лютов 1960б: 72)⁷. Но коя в действителност е целта на възпитателното наказание, коя наистина е пределната граница на трудово-изправителното въздействие върху осъдените субекти? Тази цел или граница е тяхното цялостно трансформиране и ускореното изграждане на един нов човек, непознат до този момент в световната история. Социалното инженерство по превъзпитание на морално неустойчивите членове на обществото трябва да конструира и задвижи една наказателна система, която ще представлява универсална машина за безкрайно производство на социалистически хора.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиева, П. 2010. *Социалното инженерство. Политики за прием във висшите училища през комунистическия режим в България*. София: Институт за изследване на близкото минало, Сиела.
- Георги Димитров и наказателната политика на Държавата. 1983: 33. София: Издателство на МВР.
- Закон за защита на държавната и кооперативната социалистическа собственост. 1950. Известия, бр. 176, 16 ноември.
- Закон за изменение и допълнение на Наказателния закон. 1946. Държавен вестник, бр. 126, 24 август.
- Закон за изменение и допълнение на Наказателния закон. 1948. Държавен вестник, бр. 80, 7 април.
- Закон за изменение и допълнение на Наказателния закон. 1953. Известия, бр. 15, 13 февруари.
- Закон за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти. 1946. Държавен вестник, бр. 78, 5 април.
- Конституцията на Народна република България, 1947. 1990. В: Методиев, В., А. Стоянов (съст.). *Български конституции и конституционни проекти*. София: ДИ „Д-р Петър Берон“.

⁷ По този начин става напълно разбираем политическият завет на В. И. Ленин към цялата бъдеща история на социалистическото право, който още през 1919 г. заявява, че в областта на прилагането на наказанието е необходимо: 1. Да има по-голям процент условно осъждане; 2. Да има по-голям процент обществено порицание; 3. По-често да се заменя лишаването от свобода с поправителен труд; 4. По-често да се заменя затворът с възпитателни учреждения; 5. Да се въведат другарски съдилища (първо в армията и сред работниците, а след това сред всички социални категории). И да се привлече цялото трудово население към изпълнение на съдийските задължения в тях – така системата от законови наказания окончателно да бъде заменена със система от възпитателни мерки.

- Лютов, К. 1960а. *Обществената опасност на деянието по наказателното право на НРБ*.
София: Наука и изкуство.
- Лютов, К. 1960б. *Към въпроса за определяне на наказанието*. София: Издателство на БАН.
- Мотиви към законопроекта за Наказателен закон*. 1951. Известия, бр. 13, 13 февруари.
- Мотиви към законопроекта за Наказателен кодекс*. 1956. Известия, бр. 12, 10 февруари.
- Наказателен закон*. 1896. Държавен вестник, бр. 40, 21 февруари.
- Наказателен закон*. 1951. Известия, бр. 13, 13 февруари.
- Наказателен кодекс*. 1956. Известия, бр. 12, 10 февруари.
- Наказателен закон и тълкувателни решения на Президиума на Народното събрание*. 1954.
София: Наука и изкуство.
- Наредба-закон за защита на народната власт*. 1945. Държавен вестник, бр. 38, 17 март.
- Наредба-закон за снабдяването и цените*. 1945. Държавен вестник, бр. 91, 13 септември.
- Ненов, И. 1954. *Същност и значение на Наказателния закон на НРБ*. София: Наука и изкуство.
- Ненов, И. 1956. *Наказателно право на НРБ*. София: Наука и изкуство.
- Райчев, П. 1959. „Очерк върху развитието на българското народнодемократическо наказателно законодателство“. В: *Въпроси на народнодемократическото право на НРБ през изтеклите петнадесет години*. София: Издателство на БАН.
- Сборник с постановления и тълкувателни решения на Върховния съд на НРБ по наказателни дела, 1953–1969 г.* 1970. София: Наука и изкуство.
- Съдебна практика на Върховния съд на НРБ, Наказателни отделения, 1952–1959 г.* 1960.
София: Наука и изкуство.
- Указ на Президиума на Народното събрание*. 1953. Известия, бр. 141, 10 ноември.